

ირინე ჩაჩანიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ir.chachanidze@gmail.com

თამარ გუჩუა

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

me.tamuna@gmail.com

საკვანძო სიტყვები: ემიგრაცია, პარიზი, ქართული ლექსიკონი.

პარიზის ემიგრაციის „ქართული ლექსიკონი“: მივიწყებული სიტყვები¹

შესავალი

„ქართული ლექსიკონი“ 130-გვერდიანი ლექსიკოგრაფიული ნაშრომია, რომელიც ანბანთრიგზე დალაგებულ ასობით სალექსიკონო ერთეულს მოიცავს და ისეთ წყაროებს ემყარება, როგორებიცაა: სულხან-საბას, დავით ჩუბინაშვილის, რაფიელ ერისთავის, იოსებ იმედაშვილისა და ვუკოლ ბერიძის ლექსიკონები. ავტორები წინასიტყვაობაში საუბრობენ ლექსიკონის მიზანსა და მნიშვნელობაზე; შენიშნავენ, რომ „ენა თავისი ზრდის პროცესში უკუაგდება ან ასხვაფერებს გარდამხდარ სიტყვებს“ და ჩამოთვლიან ენის ლექსიკური ფონდის ცვლილებისა და გამდიდრების ისეთ ხერხებს, როგორებიცაა: სიტყვათა დაკარგვა, მნიშვნელობათა შეცვლა და უცხო ენებიდან სესხება.

წინამდებარე კვლევის მიზანია, 1948 წელს პარიზში, ემიგრაციის ქართულ სტამბაში, გამოცემული და ქართველი ემიგრანტების მიერ შედგენილი „ქართული ლექსიკონის“ მაგალითზე იმსჯელოს ე.წ. მივიწყებული ქართული სიტყვების შესახებ; შეადაროს კონკრეტულ ერთეულთა მნიშვნელობები ძველი ქართული ენის ლექსიკონებში მოცემულ მნიშვნელობებს და ხაზი გაუსვას მათ სემანტიკურ თავისებურებებს.

„ქართული ლექსიკონის“ ერთ-ერთი ავტორი შალვა სკამკოჩაიშ-

¹ კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით [FR-22-21517].

ვილი (1904-1949) (ზედმეტსახელად Charles Skamko) ცნობილია, როგორც საბჭოთა ოკუპაციის წინააღმდეგ მებრძოლი. ემიგრაციის პრესის პუბლიკაციებსა და წყაროებში მისი ადრეული ცხოვრების შესახებ ცნობები ნაკლებად მოიპოვება¹. ლევილ-სიურ-ორჟიში (Leuville-sur-Orge), პარიზის მახლობლად, მის მიერ შეძენილი მამული ქართული ემიგრაციის პოლიტიკური და კულტურული საქმიანობის კერას წარმოადგენდა.

ლექსიკონის თანაავტორი მირიან მელუა (1903-1991), სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრი, ჯერ კიდევ სამედიცინო ფაკულტეტის სტუდენტი იყო, როცა საქართველოს ოკუპაციის შემდეგ იძულებული გახდა, სამშობლოდან წასულიყო (შარაძე 2005: 519). საფრანგეთში, პოლიტიკურ საქმიანობასთან ერთად, ის გახლდათ ემიგრაციის ჟურნალ „სოციალისტური აზრის“ რედაქტორი, რომელიც პარიზში 1934-1939 წლებში გამოდიოდა².

ლექსიკონის გამომცემელი დავით ხელაძე (1887 -1957) ქუთაისის სტამბაში ასოთამწყოზად მუშაობდა. ამასთანავე, ის იყო სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრი, რომელმაც გასაბჭოების შემდეგ თავისი საქმიანობა ემიგრაციაში განაგრძო. 1933 წელს დავით ხელაძემ

¹ 1926 წელს საფრანგეთში დევნილმა სკამკოჩაიშვილმა ელექტრონიკის ნერიის ფაკულტეტი დაამთავრა, რის შემდეგაც პარიზში დააარსა ნათურების მწარმოებელი კომპანია „Delta“, სადაც არაერთი თანამემამულე დაასაქმა. მას მჭიდრო საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა როგორც ქართული ემიგრაციის, ასევე საფრანგეთის მთავრობის წარმომადგენლებთან. 1947 წელს შალვა სკამკოჩაიშვილი აირჩიეს საფრანგეთის ქართული ასოციაციის პრეზიდენტად. იგი 45 წლის ასაკში ჰეპატიტით გარდაიცვალა და დაკრძალულია მეულესთან, ჟოზეფინ გერჰარდთან, (Joséphine Gerhardt) ერთად ლევილის სასაფლაოზე. ემიგრაციის ქართული ჟურნალი „ბედი ქართლისა“ მის გარდაცვალებას ასე გამოეხმაურა: „ბედი ქართლისა“ უღრმეს მწუხარებას გამოსთქვამს საფრანგეთში მყოფ ქართველთა ასოციაციის თავმჯდომარის, შალვა სკამკოჩაიშვილის, გარდაცვალების გამო. განსვენებული იყო იშვიათი გულკეთილი პიროვნება; ეხმარებოდა ყველას განურჩევლად და დაუხარებლად. მისი უდროვო სიკვდილი დიდი დანაკლისია ჩვენი საზოგადოებისათვის“ („ბედი ქართლისა“, 1949, #4).

² მირიან მელუას საქმიანობის შესახებ საყურადღებოა 1991 წელს ემიგრაციის ჟურნალ „გუშაგში“ გამოქვეყნებული წერილი სათაურით „მირიან მელუას შესანდობარი“, რომელიც ეკუთვნის მარო მელუასა და ჟურნალის რედაქტორს, გიორგი წერეთელს. ჟურნალში ნათქვამია: „ის წლების განმავლობაში იყო ქართველ მწერალთა და ჟურნალისტთა საზოგადოების გამგეობის წევრი. ემიგრაცია მას უმაღლის აწ განსვენებულ შალვა სკამკოჩაიშვილთან ერთად „ქართული ლექსიკონის“ გამოცემას“ („გუშაგი“ 1991: #26).

პარიზში საკუთარი სტამბა დააარსა, სადაც დაიბეჭდა ემიგრაციის ქართული ჟურნალები: „სამშობლო“, „ჯვარი ვაზისა“, „ბედი ქართლისა“ და სხვა¹.

„ქართული ლექსიკონის“ შესავალშივე ავტორები ხაზს უსვამენ იმ გარემოებას, რომ „ქართული ენა სხვა ენათა გავლენის ქვეშ იმყოფება“. ლექსიკონის შემდგენლებს მხედველობაში აქვთ უცხო სიტყვებიდან შემოსული ლექსიკური ერთეულები, თუმცა იმასაც შენიშნავენ, რომ მართალია, ჩვენ „*ვძრახავთ ამ ჩვენთვის უცხო და უშნო სიტყვებს, მაგრამ ისტორიული მოვლენები ჩვენდა დაუკითხავად უკავავს მათ გზას*“. ამასთან, უცხო სიტყვათა სრული უკუგდებაც არ შეიძლება, ამან შეიძლება ენის ლექსიკური ფონდი გააღარიბოს და ენა „არქაიზმსა და ბარბარიზმში ჩაიძიროს“.

პარიზში, ემიგრაციის ქართულ სტამბაში, გამოცემული „ქართულ ლექსიკონში“ უხვად დასტურდება ე.წ. მივიწყებული სიტყვები, რომლებიც მე-20 საუკუნის 40-იანი წლებისთვის აღარ გამოიყენებოდა და მითუმეტეს, ამ სიტყვებს აღარ ვხვდებით თანამედროვე ქართულში. ყველა მსგავსი ლექსიკური ერთეულის ჩამოთვლა და ანალიზი ერთი მოხსენების ფარგლებში შეუძლებლად მიგვაჩნია, თუმცა ქვემოთ შევეცდებით პრობლემის საილუსტრაციოდ რამდენიმე მათგანზე გავამახვილოთ ყურადღება.

ფარეზი

ქართული ლექსიკონის მიხედვით, ფარეზი – დიეტა, *diète* (ქართული ლექსიკონი, 1948, 98). განმარტებითი ლექსიკონის თანახმად, „ფარეზს“ არაბული წარმომავლობა აქვს (არაბ. ფარიდათ – მოვალეო-

¹ საინტერესოა, რომ პარიზის ქართულ სტამბაში დაიბეჭდა შემდეგი წიგნებიც: დავით ვაჩნაძის „კავკასიის პრობლემა“, ნოე ჟორდანიას „სოციალიზმის სირთულეები“ და სხვა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ხელაძის მიერ გამოცემული შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ ბალმონტისეული რუსული თარგმანი და იაკობ გოგებაშვილის „დედა-ენა“ (დაუშვილი 2007:177). ემიგრაციის ქართული გაზეთი „თეთრი გიორგი“ ამ მოვლენას ეხმაურება სათაურით „პარიზში დაიბეჭდა „დედა ენა“, რომელშიაც ნათქვამია: „დ. ხელაძემ გამოსცა ქართული ენის დაწყებითი სახელმძღვანელო, ი. გოგებაშვილის „დედა ენა“ (პირველი ნაწილი). „დედა ენას“ გამოცემა უცხოეთში, სადაც ქართველი მოზარდი თაობა მოკლებულია მშობლიური ენის სახელმძღვანელოს, დიდ ეროვნულ-კულტურულ საქმედ უნდა ჩაითვალოს და ამ ღირსშესანიშნავ მოვლენას თეთრი გიორგი სიამოვნებით აღნიშნავს. ყოველ ქართულ ოჯახში უნდა იყოს „დედა ენა!“ („თეთრი გიორგი“ 1931: N43-44).

ბა) და ქართულში ორი მნიშვნელობა აქვს: 1. გაფრთხილება, ხელის შეწყობა, სათუთი მოპყრობა, მოვლა და 2. ხელის შეწყობა, გაფრთხილება საჭმელ-სასმელზე. საყურადღებოა, რომ ქეგლში მოცემული საილუსტრაციო მაგალითები მხოლოდ პირველი განმარტების მიხედვითაა წარმოდგენილი (მაგალითად, „ფარეზით და წყნარად უნდა ვიქცეოდეთ“, „ყველა ის ფარეზი და ალერსი, რომელიც ბავშვის ხვედრია“ და სხვ.).

1840 წელს დავით ჩუბინაშვილის მიერ შედგენილ „ქართულ-რუსულ-ფრანციულ“ ლექსიკონშიც გვხვდება „ფარეზი“ ერთადერთი განმარტებით: „დიეტა“ (ჩუბინაშვილი 1840: 501). ამავე ლექსიკონში ცალკე ერთეულად ვხვდებით სიტყვას „საფარეზო“, განმარტებულია როგორც „სალბილობელი“. სალბილობელი კი თარგმნილია, როგორც *amollissant*, ზედსართავი სახელია და ფრანგულიდან ითარგმნება, როგორც „დამარბილებელი“. საყურადღებოა, რომ 1961 წელს ალ. ლლონტის რედაქციით გამოცემულ ნიკო ჩუბინაშვილის შრომაში „ქართული ლექსიკონი რუსულის თარგმანითურთ“ სიტყვაფორმა „სალბილობელი“ განმარტებულია, როგორც „საფარეზო საჭმელი“.

ქართულ სინონიმთა ლექსიკონში *ფარეზის* განმარტებაში მითითებულია: „იხილეთ აგრეთვე „ხელის შეწყობა“, განმარტება 2“. „ხელის შეწყობის“ მეორე განმარტება კი ასეთია: ფარეზი, მოფრთხილება (ჭამა-სმაში) (ნეიმანი 1978).

როგორც რამდენიმე ლექსიკონის მაგალითზე ვნახეთ, *ფარეზი* ნამდვილად არის საკვებთან და საკვებისადმი განსაკუთრებულ მოფრთხილებასთან დაკავშირებული. ამ შინაარსით თანამედროვე ქართულში იგი აღარ გამოიყენება, მთლიანადაა ჩანაცვლებული სიტყვით *დიეტა*. განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, *დიეტა* “ბერძნული წარმომავლობის სიტყვაა (ბერძნ. *diaita* - ცხოვრების წესი) და ადამიანთა კვების გარკვეულ რეჟიმს ნიშნავს. რთული დასადგენია, ქართულში კონკრეტულად როდის შეცვალა ბერძნული წარმომავლობის სიტყვამ *დიეტა* მანამდე არსებული *ფარეზი*, თუმცა ქვემოთ შევეცდებით ორივე სიტყვის ეტიმოლოგია მოკლედ მიმოვიხილოთ.

„ახლო აღმოსავლეთის ენციკლოპედიის“ მიხედვით, არაბული სიტყვა *farida* (არაბ. *الفريضة*) ვალდებულებას ნიშნავს და ისლამში განსაკუთრებული შინაარსი აქვს: გულისხმობს იმ ვალდებულებებს, რომელთა შესრულებაც მორწმუნე ადამიანს ევალება (მაგალითად, ყოველდღიური ლოცვები, მექაში მომლოცველობა, საქველმოქმედო გადასახადი და ა.შ.). ამ მოვალეობებს შორისაა მარხვა.

დიეტა ეტიმოლოგიურად უკავშირდება ძველბერძნულ ზმნას διαίτα (diaitáo) – ნიშნავს „ვმკურნალობ, ვამუშავებ“. ბერძნულში მას რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს: „ცხოვრების წესი“, „რეჟიმი“, „ჯანმრთელობის მდგომარეობა“, „საკვები“. მე-13 საუკუნიდან „დიეტა“ აქტიურად გამოიყენება ევროპულ ენებში. მაგალითად, ძველ ფრანგულში diete ნიშნავდა „რეგულარულ საკვებს“; შუა საუკუნეების ლათინურში – „კვების დღიურ ნორმას“. მე-14 საუკუნის ბოლოდან აღნიშნავს „კვების ჩვეულებრივ წესს“ და „საკვებს, რომელიც განიხილება მის რაოდენობასა და ეფექტთან მიმართებაში“.

ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებოა ერთი გარემოება: ქეგლის მიხედვით, ძველქართული *ფარეზი* არაბული წარმომავლობის სიტყვაა, ხოლო დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონის მიხედვით – სპარსული. ინგლისური ენის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონშიც შენიშნულია, რომ თავად ბერძნულ diaita-ს პროტონდოირანული ძირი აქვს და უკავშირდება სიტყვას *diainysthai (dia "ცალკე, გარდა" და ainysthai „გამოყოფა“) – ნიშნავს „დაყოფას“, „გამოცალკევებას“. ამასთან, საინტერესოა ძველქართული *ფარეზის* ის განმარტებაც, რომელიც მოცემულია სარჯველაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“: „*ფარეზი* – გათიშვა. გადმოითარგმნების განყოფილება და განკუთვლა“ (სარჯველაძე 1995: 220).

როგორც ვნახეთ, საანალიზო სიტყვა *ფარეზი* სარჯველაძის ლექსიკონში სულ სხვა განმარტებითაა წარმოდგენილი და არაფერი აქვს საერთო „დიეტასთან“. სიტყვის ეტიმოლოგიის ძიებამ მიგვიყვანა ბიბლიური სახელების ენციკლოპედიამდე. ენციკლოპედიაში მითითებულია, რომ *ფარეზი* (Pharez) ძველსპარსული საკუთარი სახელია, რომელიც პირველად „დაბადებაში“ გვხვდება („აჰა, გამოვიდა მისი ძმა და თქვა ბებიაქალმა: როგორ გამოარღვიე ზღუდე? ამიტომაც დაერქვა სახელად ფარეცი (დაბადება 38:29); გვხვდება მათესა და ლუკას სახარებებშიც). , იუდასა და თამარის ტყუპებიდან ერთ-ერთის სახელია და ნიშნავს „გარღვევას“, „გაყოფას“. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ძველ ქართულში სიტყვას *ფარეზი* სხვა შინაარსიც ჰქონდა გარდა „დიეტისა“, მამაკაცის საკუთარ სახელს აღნიშნავდა. პროტონდოირანულ სიტყვასაც *diainysthai („ცალკე გამოყოფა“) თავდაპირველად არაფერი ჰქონდა საერთო კვების გარკვეულ წესთან და ძველბერძნულმა დიეტამ ეს შინაარსი საუკუნეების შემდეგ შეიძინა.

სიჩქურე

„ქართული ლექსიკონის მიხედვით, *სიჩქურე* ოცნებაა, ფრანგულად Illusion – ილუზია (ქართული ლექსიკონი 1948: 90). ნეიმანის „ქართულ სინონიმთა ლექსიკონშიც“ იგივე განმარტება აქვს. საინტერესოა, რომ ლექსემა *ოცნებას* სინონიმთა ლექსიკონში *სიჩქურეს* გარდა სხვა, მეორე სინონიმიც ახლავს: *ზმანება*. ქეგლის მიხედვით კი *ზმანება* განმარტებულია, როგორც „სიზმარი, მოლანდება და მოჩვენება“.

საინტერესოა დ. ჩუბინაშვილის მიერ 1940 წელს შედგენილი ლექსიკონი. რუსული თარგმანის პირველ მაგალითად, მართალია, მითითებულია мечта, მაგრამ შემდგომი ვარიანტებია: коварство (მზაკვრობა) და обман (მოტყუება); ფრანგული თარგმანის მაგალითები: chimère (ქიმერა), vaine opinion (ფუჭი აზრი), rêverie (გონებაგაფანტული), astuce (ცბიერი), artifice (ხელოვნური), tromperie (ცრუ). ამავე ლექსიკონში ცალკე ერთეულად გვხვდება *ოცნება*, რომელიც იმავე სიტყვებით არის ნათარგმნი რუსულ და ფრანგულ ენებზე.

საინტერესო განმარტებას გვაძლევს „ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონი“ (რუხაძე 2008)¹: *სიჩქურე* – სისულელე, სიჩმახე, სიჩერჩეტე, ყბედობა, მატყუარობა, ჭორი, ჩმახი. ამავე ლექსიკონში ცალკე ერთეულად ვხვდებით სიტყვაფორმას *სიჩქურება*, რომელიც ი. აბულაძის მიხედვით, ძველ ქართულში „ამაობას“ ნიშნავდა.

დ. ჩუბინაშვილის მიერ 1901 წელს შედგენილ „რუსულ-ქართულ ლექსიკონში“ რუსული мечта ქართულად განმარტებულია, როგორც ოცნება, მოლანდება, სიჩქურე, უქმი ფიქრი (ჩუბინაშვილი 1901: 319). ამავე ლექსიკონში, სიტყვები фантазия, утопия, химера ქართულად თარგმნილია, როგორც „სიჩქურე“.

სიჩქურე გვხვდება კლაპროტის მიერ 1827 წელს პარიზში გამოცემულ ფრანგულენოვან სახელმძღვანელოში *Vocabulaire et grammaire de la langue géorgienne* („ქართული ენის ლექსიკა და გრამატიკა“). ფრანგული curieux (ქართ. „ცნობისმოყვარე“) კლაპროტის თარგმნილი აქვს როგორც „სიჩქურე“ (კლაპროტი 1827: 153).

სიჩქურე დასტურდება სხვადასხვა ძველქართულენოვან ტექსტში. მაგალითად,

¹ აღნიშნული ლექსიკონი შედგენილია ილ. აბულაძის, ივ. იმნაიშვილისა და სხვა ავტორთა სალექსიკონო წყაროების მიხედვით.

1) მე-4 საუკუნის ბერძენი საეკლესიო მწერლის, გრიგოლ ნოსელის, საღვთისმეტყველო თხზულებების თარგმანში გვხვდება უაზრო შრომისა და ამაო გარჯის მნიშვნელობით („და რაოდენიცა რაჲ სხუად ესევეითარისა მის სიჩქურისაგან ჭურჭელთა ზედა ტაბლისათა იკელოვნების ამაოთა მათ მიერ“).

2) დასტურდება შუა საუკუნეების ქრისტიანული ნაწარმოების „სიბრძნე ბალავარისა“ ქართულ თარგმანში („იხილა ეშმაკმან შერ თანა სიჩქურე და სისუსტე“; „მე უწყი სიჩქურე და სისუსტე ბუნებისა დედაკაცობისაჲ“).

საინტერესოა, რომ *სიჩქურე* არ გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“, დასტურდება *ოცნება*, ოღონდ სხვადასხვა გრამატიკული ფორმით: „ცხადი იყო თუ მეოცნა“; „ცხადად პოვეს, არ იოცნეს“ და ა.შ. საყურადღებოა, რომ *სიჩქურე* საბას „სიტყვის კონაში“ (1685-1716 წწ.) გვხვდება ოდნავ სახეცვლილი ფორმით - *სიჩქური* და განმარტებულია შემდეგნაირად: „ესე არს საგონებლობით და არა ჭეშმარიტად, გინა ნაცილად“. „სიტყვის კონაშივე“ დასტურდება სიტყვაფორმა *ოცნება*, რომელიც განმარტებულია, როგორც „სულისა მოქმედება გრძნობათა მიერ“.

2006 წელს დონალდ რეიფილდის რედაქტორობით შედგენილ „დიდ ქართულ-ინგლისურ ლექსიკონში“ ცალკე ერთეულად დასტურდება *ჩქური*, რომელიც ინგლისურად თარგმნილია, როგორც fool(ish) (ქართ. „სულელი“, „სისულელე“). ამავე ლექსიკონში მითითებულია, რომ აღნიშნული ლექსემა ძველი ქართული ენისაა და გვხვდება მე-11 საუკუნემდე ტექსტებში.

ნამჭევარი

„ქართული ლექსიკონის“ ავტორები გვთავაზობენ ლექსემა *ნამჭევარის* ფრანგულ შესატყვისს: „dit avec une grande éloquence“ - დიდი მჭევრმეტყველებით წარმოთქვა, ლამაზად ნათქვამი (ქართული ლექსიკონი 1948: 68). *ნამჭევარი მჭევრისაგან* ნაწარმოები წინა ვითარების სახელია ნა-არ პრეფიქს-სუფიქსის დართვით. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში *მჭევრი* იგივეა, რაც *მჭევრმეტყველი* (ჩიქობავა 1990: 761).

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში *ნამჭევარი* გვხვდება *ნამჭევრის* ფორმით და განმარტებულია, როგორც „სიტყვა მჭევრთ ნა-

უბ(ნ)არი; მჭევრთა სიტყვათაგანი“, ხოლო *მჭევრი* - ესე არს თითო სახენი გვარნი მეტყველებისანი (რომელსა ელლენებრ ეწოდების რიტორი, ხოლო ქართულად *ბასილიკონი*).

დავით ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ-ფრანციზულ ლექსიკონშიც *ნამჭევარი* „ნამჭევრის“ ფორმითაა დადასტურებული: „красноречиво говоренный; dit avec éloquence და ნიშნავს „მჭევრმეტყველებით წარმოთქვა“ (ჩუბინაშვილი 1840:376). ამავე ლექსიკონში „მჭევრი, ენა-მჭევრი, მჭევრ-მეთქვი“ ორი მნიშვნელობით იხმარება: 1). რუსულში, როგორც დიდებული, მოხდენილი (статный, стройный, пригожий), ფრანგულში - ლამაზი ფორმისა და ზომის, ელეგანტური (d'une belle forme, d'une belle taille, elegant) და 2). როგორც მჭევრმეტყველი, ორატორი (опатор, красноречивый, eloquent, orateur) (ჩუბინაშვილი 1840: 367).

მე-19 საუკუნის ქართველი მეცნიერი თეიმურაზ ბაგრატიონი „წიგნნი ლექსიკონში“ ასევე ორი მნიშვნელობით განმარტავს „მჭევრს“: 1) „თუ ვსთქვით ენა მჭევრი, ესე ნიშნავს რიტორად და მშვენიერად კანონიერსა ზრახვასა ანუ მეტყველებასა, ესე იგი ლაპარაკსა მშვენიერ-სიტყვაობასა“ 2) თუ ვსთქვით ტანი მჭევრი – მშვენიერთა ტანთა არა თუ მოხრით, არამედ გამართულად და სწორედ, როგორც მშვენიერს დაამშვენებს ისე პეროზა ტანისა“ (ბაგრატიონი 1979: 94).

საგულისხმოა ქართველი მეცნიერის, სოლომონ დოდაშვილის, ფილოსოფიური თხზულება „რიტორიკა“, რომელშიც შესავალ ნაწილში „მჭევრის“ ეკვივალენტად „შუენიერ სიტყვაობას, მჭერ მეთქეობას“ ასახელებს: „შუენიერ სიტყვაობა არს გამოღება ჰაზრთა და გრძნობათა ზეპირად, ანუ ქარტასა ზედა მოკლედ, ცხადად და შესაბამად სათქმელისა, ანუ აღსაწერისა საგნისა“ (დოდაშვილი 1989: 181). „შუენიერ სიტყვაობა“ დოდაშვილისთვის არის არა მხოლოდ ლამაზი სიტყვებისა და გამოთქმების ხმარება, არამედ აზრის გადმოცემა მოკლედ, ნათლად, აღსაწერი საგნის შესაბამისად.

საინტერესოა ილია აბულაძის „ძველ ქართულ ლექსიკონში“ შეტანილი *მჭევრის* სინონიმური ლექსიკური ერთეული ჯადაგო – მეტყუელი, მჭევრმეტყველი; რიტორი, ფილოსოფოსი, მოსარჩლე, დამცველი“. სიტყვას თან ახლავს წყაროსეული საილუსტრაციო მასალა: „შთავიდა მღდელთმოდღუარი ანანია ხუცესთა ვიეთმე თანა და ტერტულოს ჯადაგოჲსა (მეტყუელისა) ვისთანამე“ (აბულაძე 1973: 573).

მჭევრი (Eloquent) დადასტურებულია ლონდონში 1892 წელს ინგლისელი ქართველოლოგის, მარჯორი უორდროპის, მიერ შედგენილ „ინგლისურ-ქართულ ლექსიკონში“ (English-Georgian Dictionary), რომელიც შემდეგნაირად განიმარტება: თავისუფალი, დახვეწილი და ძლიერი მეტყველების უნარის მქონე.

პაზიონი

„ქართული ლექსიკონის“ მიხედვით, *პაზიონი* (ძვირფასი ქვაა) ნიშნავს მწვანე თვალს (ქართული ლექსიკონი 1948: 75). საინტერესოა, რომ ძვირფასი ქვა *პაზიონი* ქართულ წყაროებში ცნობილია სხვადასხვა სახელწოდებით: *პაზიონი*, *ტოპაზი*, *ტაპაზიონი*, *თეთრი იაგუნდი*. *ტოპაზის* სახელწოდება დაკავშირებულია წითელი ზღვის კუნძულ *ტოპაზოს* („Τοπαζος“) სახელთან (ზუხბაია 152). ბაქარისეულ ბიბლიაში იგი *თუპაზის* სახელწოდებით არის მოხსენიებული: „*არა ესწოროს მას თუპაზი ეთიოპია, ოქროდთა თანა წმიდათა არა ესწოროს*“ (ბაქარისეული ბიბლია, წიგნი იოზისა, 28, 19 (440 ა, 31). *პაზიონი* მცხეთურ ბიბლიაში ნახსენებია ორჯერ : 1.) „*და ქსოო მას შინა ნაქსოვი ქვათაგან ოთხ სტიქონი და სტიქონი ქვათაჲ იყოს: სარდიონი, პაზიონი, სამარაგდონი – სტიქონი*“ (ძველი აღთქმა, იოზის წიგნი, თავი 28:17); 2.) „*არა ესწოროს მას პაზიონი ჰინდოეთისა, ოქროსა თანა წმიდისა ვერ შეესწოროს*“ (ძველი აღთქმა, იოზის წიგნი, თავი 28:19).

ამერიკელი სოციოლოგის, დაგლას ჰარპერის, მიერ შედგენილი „ეტიმოლოგიური ლექსიკონის“ მიხედვით, სიტყვა *ტოპაზი* სხვადასხვა ენაში შემდეგნაირად დასტურდება: ძველ ფრანგულში *Topace*, ლათინურში *Topazius*, ესპანურში *Topacio*, იტალიურში *topazio* და ბერძნულში *Τοπάζιος* (*Topázios*) ან *Τοπάζιος*-იდან. მეცნიერის ვარაუდით, *ტოპაზი* შეიძლება დაკავშირებული იყოს სანსკრიტულ სიტყვასთან „*तपस्* - *tapas*“, რაც ნიშნავს „სითბოს“, „ცეცხლს“.

„შატბერდის კრებულში“ შემავალი ეპიფანე კვიპრელის თეოლოგიურ ტრაქტატში „თვალთაჲ“ ეს მინერალი *ტაპაზიონის* სახელწოდებით არის მოხსენიებული: „*ტაპაზიონისა თუალისაჲ მეწამულ არს ხილვად მისი... და იპოვა თუალი იგი ტაპაზიონი ქალაქსა, რომელსაჲ ჰრქვან ტოპაზი, ქუეყანასა მას ჰინდოეთისასა*“ (შატბერდის კრებული 1979: 129).

პაზიონი დასტურდება ორი განსხვავებული სახელწოდებით ებრაელი წინასწარმეტყველის ეზეკიელის წიგნის ქართული თარგმა-

ნის ოშკურ-იერუსალიმურ და გელათურ ხელნაწერებში: 1) ოშკურ-იერუსალიმური – „*საშუაბელსა შინა სამოთხისა ღმრთისასა იყავ შენ; ყოველი ქვაჲ პატიოსანი შეგემოსა: სარდიონი და ტაზიონი...*“; 2) გელათური – „*საშუაბელსა შინა სამოთხისა ღმრთისასა იშევ; ყოველი ქვაჲ კეთილი შეგემოსა: სარდიონი და პაზიონი* (ცეკტიშვილი 1976: 103). როგორც ვხედავთ, ბერძნულიდან შემოსულმა *ტაზიონმა* ფონეტიკური სახეცვლილება განიცადა და გელათურ ვერსიაში მივიღეთ *პაზიონი*.

სულხან-საბა ორბელიანი *პაზიონს* განმარტავს: „*როგორც ეს(ე) თვალი თეთრი იაგუნდია, ინდოეთს ტოპაზის ქალაქს იპოება*“. დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონში გვხვდება *პაზიონი*, როგორც „ტოპაზი, ბერძნ. Topazos, ფრანგ. topaze (ჩუბინაშვილი 1840: 396). თეიმურაზ ბაგრატიონის (1782-1846) ლექსიკოგრაფიულ ნაშრომში „წიგნი ლექსიკონნი“ *პაზიონი* განმარტებულია, როგორც „*თეთრი და ბრწყინვალე იაგუნდი მანათობელი*“ (ბაგრატიონი 1979: 103).

პაზიონის ვრცელი აღწერა მოცემულია იოანე ბატონიშვილის „კალმასობის“ ერთ-ერთ თავში სათაურით „ძვირფასთა ქვებთა ზედა უზნობისათჳს“, რომელშიც ავტორი განმარტავს: „*პაზიონი, ხოლო ბერძულებ ტოპაზ, არს ძვირფასთა ქუათა შინა შერაცხილი. მტკიცე და ელვარე და გამჭირვალობაცა. ფერით არს მომწუანო, ყვითელი, ოქროსფრად ყვითელი და კუამლისფერიცა. ფასით ესწორება ზურმუხტსა, ხოლო ხასიათსა მიაწერენ ნახევარ ძალასა იაგუნდისასა*“ (ბატონიშვილი 1991: 284).

გარდა ჩვენ მიერ განხილული ლექსიკური ერთეულებისა, „ქართულ ლექსიკონში“ სხვა, არაერთი საინტერესო სიტყვაა დადასტურებული. მათი არასრული ჩამონათვალი ასეთია:

ალოფანი – მგრძნებარე, ანთებული (ქართული ლექსიკონი 1948: 12).

ბანდიბუსტი – მეტიჩარა (ქართული ლექსიკონი 1948: 19).

გავალო – შაქრიელი, კონფეტი (ქართული ლექსიკონი 1948: 24).

დაეფანი (La clôture) – ზღუდე (ქართული ლექსიკონი 1948: 31).

ევთია – წირი, მირაჟი (ქართული ლექსიკონი 1948: 37).

ანკალი – ზანკალი, თოვლში სახმარი სპეციალური ფეხსაცმელი (ქართული ლექსიკონი 1948: 44).

- თანთან* – ბილიკი, საცალფეხო გზა დიდი გზის გვერდით (ქართული ლექსიკონი 1948: 42).
- იალდუზი* – ბაჯაღლო ოქრო (ქართული ლექსიკონი 1948: 44).
- იამანი* (ქვაა) – აყიყი, აქატი, ახატი, agate, arat (ქართული ლექსიკონი 1948: 45).
- იშვილბაზი* – გაიძვერა, თადლითი, ეშმაკი, მატყუარა, ვერაგი, გაქნილი, ლუპუსტატი, მატრაბაზი (ქართული ლექსიკონი 1948: 46).
- კალნაბი* – ყვავილოვანი კომბოსტო (ქართული ლექსიკონი 1948: 46).
- მაზა* – ნუგბარი, დელიკატესი, სიკოხტავე (ქართული ლექსიკონი 1948: 53).
- მკვირცხე* – ლამაზი, ტურფა (ქართული ლექსიკონი 1948: 59).
- სიკორკობილა* – საქანელა, სიკორწიალა (ქართული ლექსიკონი 1948: 89).
- ფორთომინი* – დიდებული, კეთილშობილი, noble (ქართული ლექსიკონი 1948: 100).
- ქუმლი* – თაფლით შეზავებული მოხარშული ხორბალი (ქართული ლექსიკონი 1948: 103).
- ჩალიკვა* – მემარცხენე (მარცხენა ხელით მომუშავე) (ქართული ლექსიკონი 1948: 112).
- ჩოფი* – გრიმის გასაკეთებელი ჩხირი (გრიმ.) (ქართული ლექსიკონი 1948: 115).
- ჩავაირჩი* – ოქრომჭედელი, ზარგარი (ქართული ლექსიკონი 1948: 127).

დასკვნა

1948 წელს პარიზში გამოცემული „ქართული ლექსიკონი“ არა მხოლოდ ლექსიკოგრაფიული, არამედ ისტორიული თვალსაზრისითაც მნიშვნელოვანი გამოცემაა. მის ამ განსაკუთრებულობას განაპირობებს რამდენიმე გარემოება: 1) ლექსიკონი შეადგინეს შალვა სკამკოჩაიშვილმა და მირიან მელუამ, საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ პარიზში ემიგრაციაში წასულმა ქართველმა პუბლიცისტებმა; 2) ლექსიკონი გამოსცა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრმა, საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ასევე ემიგრაციაში წასულმა ქართველმა გამომცემელმა და პარიზის ქართული სტამბის დამაარსებელმა და-

ვით ხელაძემ; 3) ლექსიკონი განკუთვნილი იყო ემიგრაციაში მცხოვრები ქართველებისთვის და მიზნად ისახავდა მივიწყებული ქართული სიტყვებისა და „ჩამოქართულებული“ უცხო სიტყვების განმარტებას.

ლიტერატურა

- ბატონიშვილი 1990 – იოანე ბატონიშვილი, *კალმასობა*, წიგნი I, თბილისი: მერანი.
- ბატონიშვილი 1991 – იოანე ბატონიშვილი, *კალმასობა*, წიგნი II. თბილისი: მერანი.
- დაუშვილი 2007 – რუსუდან დაუშვილი, *ქართული ემიგრაცია 1921-1939 წლებში*, თბილისი.
- დოდაშვილი 1989 – სოლომონ დოდაშვილი, *თხზულებანი*, თბილისი: თსუს გამომცემლობა.
- ზუხბაია 1998 – ვალერიან ზუხბაია, *ძვირფასი და სანახევრო ქვები*, თბილისი.
- კლაპროთი 1827 – ჰაინრიხ კლაფროთი, *Vocabulaire et grammaire de la langue géorgienne*, Part 1, პარიზი.
- შარაძე 2005 – გურამ შარაძე, *ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია*, ტომი VII. თბილისი.
- შატბერდის კრებული 1979 – შატბერდის კრებული X საუკუნისა, თბილისი: მეცნიერება.
- ცქიტიშვილი 1976 – თინათინ ცქიტიშვილი, *ეზეკიელის წიგნის ძველი ქართული ვერსიები*, თბილისი: მეცნიერება.

ლექსიკონები

- აბულაძე 1973 – ილია აბულაძე, *ძველი ქართული ლექსიკონი (მასალები)*. თბილისი: მეცნიერება.
- ბაგრატიონი 1979 – თეიმურაზ ბაგრატიონი, *წიგნნი ლექსიკონნი*, თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
- ჩიქობავა 1990 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. არნოლდ ჩიქობავას რედაქციით, ნაკვეთი მეორე. თბილისი: ქართული ენციკლოპედია
- რუხაძე 2008 – გრიგოლ რუხაძე, *ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონი*, თბილისი: საპატრიარქოს გამომცემლობა.

- ნეიმანი 1978 – ალექსანდრე ნეიმანი, *ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი* (მე-3 გამოც.). თბილისი: განათლება.
- ორბელიანი 1949 – სულხან-საბა ორბელიანი, *სიტყვის კონა ქართული, რომელ არს ლექსიკონი*, თბილისი.
- რეიფილდი 2006 – დონალდ რეიფილდი, დიდი ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი, შედგენილი რ. ამირეჯიბის, შ. აფრიდონიძისა და დ. რეიფილდის (მთ. რედ.) მიერ. ლონდონი.
- სარჯველაძე 1995 – ზურაბ სარჯველაძე, *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები)*, თბილისი.
- სკამკოჩაიშვილი & მელუა 1948 – შალვა სკამკოჩაიშვილი & მირიან მელუა, *ქართული ლექსიკონი*, პარიზი.
- ჩუბინაშვილი 1840 – დავით ჩუბინაშვილი, *ქართულ-რუსულ-ფრანგიცული ლექსიკონი*, სანქტ-პეტერბურგი.
- ჩუბინაშვილი 1901 – დავით ჩუბინაშვილი, *რუსულ-ქართული ლექსიკონი*, თბილისი [რუსულ ენაზე].

წყაროები

- ბედი ქართლისა 1949 – ჟურნალი „ბედი ქართლისა“.
<https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/95834>
- გუშაგი 1991- ჟურნალი „გუშაგი“.
<https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/311656>
- თეთრი გიორგი 1931- გაზეთი „თეთრი გიორგი“.
<https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/428944>

ელექტრონული რესურსები

- ახლო აღმოსავლეთის ენციკლოპედია - *Encyclopedia of the Middle East* <http://www.mideastweb.org/Middle-East-Encyclopedia/>
- ეტიმოლოგიური ლექსიკონი - *Online Etymology Dictionary*
<https://www.etymonline.com/>
- მელუა 2009 - მირიან მელუა, *Chalva Skamkotchaichvili (1904-1949), ancien président de l'Association géorgienne en France*
https://www.colisee.org/article.php?id_article=2913

Irine Chachanidze

Akaki Tsereteli State University

ir.chachanidze@gmail.com

Tamar Guchua

Akaki Tsereteli State University

me.tamuna@gmail.com

Keywords: emigration, Paris, Georgian Dictionary

“The Georgian Dictionary” of the Georgian Emigration in Paris: Forgotten Words¹

Summary

“The Georgian Dictionary”, published in Paris in 1948, is an important publication not only from a lexicographical, but also a historical point of view. Its peculiarity is determined by several factors: 1) The dictionary was compiled by Shalva Skamkochaishvili and Mirian Melua, Georgian publicists who immigrated to Paris after the Sovietization of Georgia; 2) The dictionary was published by Davit Kheladze, a member of the Social Democratic Party, a Georgian publisher who also emigrated from Georgia after its Sovietization. He was the founder of a Georgian printing house in Paris; 3) The dictionary was intended for Georgian emigrants and aimed at explaining forgotten Georgian words and foreign words that had been “rendered into Georgian”.

“Georgian Dictionary” is a 130-page lexicographic work, which includes hundreds of lexical entries arranged alphabetically and is based on sources such as the dictionaries by Sulkhan-Saba, Davit Chubina-shvili, Raphael Eristavi, Ioseb Imedashvili and Vukol Beridze. In the preface, the authors talk about the purpose and importance of the

¹ This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) [FR-22-21517].

dictionary; They note that “in the process of its growth, the language rejects or changes obsolete words”. They list the ways of changing and enriching the lexical fund of the language such as losing words, changing meanings and borrowing them from foreign languages.

The paper aims to discuss the so-called forgotten Georgian words on the example of “The Georgian Dictionary” compiled by the Georgian emigrants and published in 1948 in Paris, in Davit Kheladze printing house; to compare the meanings of specific entries with the meanings given in dictionaries of the Old Georgian language, and to emphasize their semantic features.